

A jogérzék apóriái

Heinrich von Kleist: Kohlhaas Mihály

„Talán jogot tanuljak? Nem, (...) nem akarom a jogot tanulmányozni, nem akarom az ész ingadozó, bizonytalan, kétértelmű jogait tanulmányozni, hanem a szívem jogaihoz akarom tartani magam, és ezeket akarom gyakorolni, bármi kifogása legyen is ellene a filozófusok valahány rendszerének.”^[1] A fenti idézet alapján aligha vitatható, hogy Heinrich von Kleist általában a joggal és különösen a jogtudománnyal szemben meglehetősen komoly ellenérzésekkel viseltetett, a nagy német íróat azonban mindezek ellenére is tekinthetjük a terület kiemelkedő, jóllehet inkább ösztönös, mintsem akadémikus teoretikusának.^[2] Jogrenddel kapcsolatos fenntartásait általában kora politikai viszonyainak ellentmondásaira, azon belül is az *Allgemeines Landrecht für die Preußischen Staaten* modernizáló törekvései és a fennálló régi jogszokások közötti feszültségekre vezetik vissza.^[3] Ha ezt a körülményt nem is hagyhatjuk figyelmen kívül, az jól látszik, hogy Kleist joggal kapcsolatos fenntartásai ennél sokkal általánosabban fogalmazódnak meg, amit az is jelez, hogy nagy jelentőséget tulajdonított az olyan jogfilozófiai természetű felvetéseknek, mint erkölcs és jog, törvény és erőszak viszonya, valamint ezek kapcsolataiban rejlő problémák. Elbeszéléseiben és drámáiban ezek a témák nem csak az egyénben dúló konfliktusokként, hanem következményeik valamint társadalmi megítélésük kapcsán is viszonylag pontosan megfogalmazódnak. Kohlhaas Mihály történetében a jog és az igazságosság viszonyának inherens feszültségeit elemzi egy megle-

[1] Kleist levele Wilhelmine von Zengének 1800 áprilisában és májusában az Odera menti Frankfurtból. (Kleist, 2000, 42.)

[2] Heinrich von Kleist, német író, drámaíró (1777–1811). Előkelő családból származott, de meglehetősen zaklatott életet élt. Néhány év alatt harcolt a franciák elleni forradalmi háborúkban, majd természettudományos és jogi tanulmányokat folytatott, néhány szemeszter után azonban inkább állami szolgálatba állt. Műveit kiadták, darabjait bemutatták, de nem aratott osztatlan sikert. 1811 novemberében barátnőjével, Henriette Vogellel közösen öngyilkosok lettek. Szerb Antal így ír róla: „A romantika másik nagy határértéke és megvalósítója (...) a vad Kleist. (...) Ez a beteg lélek beteg remekműveket írt, borzalmasan nagy-szerű alkotásokat. Amint ő maga az őrület határán mozgott, alakjai is mind a szenvedély megszállottjai, magukkal tehetetlen, hipnotizált, holdkóros figurák, akik az élet 'éjszakai oldaláról' kerültek a színpadra.” (Szerb, 1941, 447.)

[3] Künzl, 2013, 272–275.

hetősen nehezen megragadható és a jogtudománytól igencsak idegen fogalomra, a jogérzékre hivatkozva.^[4] Ezek ellentmondásait feloldhatatlannak tartja, és úgy tűnik, szándékosan hagyja nyitva a döntési lehetőségeket olvasói előtt, úgy hogy közben a jogi ítélőkéességüket komolyan próbára teszi.

I. A JOGÉRZÉK LÁZADÁSA

„Élt valahol a Havel partján, a tizenhatodik század közepe felé egy lókereskedő, név szerint Kohlhaas Mihály, egy tanító fia, a maga korában az egyik legderekabb, ugyanakkor legelvetemültebb ember. — Ez a rendkívüli férfiú, egészen harmincéves koráig, a jó állampolgár példaképének számíthatott volna. (...) A jogérzék azonban rablónak és gyilkossá tette őt.”^[5] Azzal, hogy Kleist már elbeszélése elején a legderekabb és egyben legelvetemültebb embernek nevezi Kohlhaas Mihályt, meglehetősen szélsőséges megítélések lehetőségét kapcsolja személyéhez. A XVI. századi kulisszák közé helyezve a történetet, csak még inkább hangsúlyozza főhőse alakjának szimbolikus és időtlen jellegét. A történeti forrás számos ponton bizonytalan ugyan, mégis jó alapot ad jog és igazságosság feszültségének a jogérzék fogalmán keresztül való elemzéséhez.^[6]

[4] Kohlhaas Mihály lókereskedőt a Brandenburgból Szászországba vezető úton, a tronkai várnál feltartóztatják, és egy olyan úti okmányt követelnek tőle, amellyel nem rendelkezik. Ebben a helyzetben arra kényszerül, hogy két legszebb lovát Herse nevű szolgája gondjaira bízva zálogul hátrahagyja. Drezdába érve kiderül, hogy a kért okmány nem is létezik, de amikor lovaiért visszatér, azzal szembesül, hogy szolgáját elkergették, lovait pedig a mezei munkánál használták, aminek következtében állapotuk alaposan leromlott. Ezek után nem volt hajlandó lovait visszavenni, és azok nélkül tért haza, hogy szolgáját kihallgatva megtudja, mi történt. Az igazságról értesülve levélben kereste fel drezdai jogi képviselőjét, aki azonban tájékozódva az esetről és ismerve a drezdai udvar rokoni és hatalmi viszonyait, azt tanácsolta, hogy hagyja az egész ügyet, vigye a lovait és őt se zaklassa többé ezzel. Kohlhaas ekkor úgy dönt, hogy eladja javait, de felesége lebeszéli azzal, hogy ő maga régi kapcsolataiban bízva próbál meg eljárni a brandenburgi udvarnál férje kérelmével. Az eset tragikusan végződik, mert a feleség halálos sebbel tér haza, és megígérteti ugyan férjével, hogy hagyja az ügyet, Kohlhaas azonban a temetés után eladja birtokát és csapatot gyűjtve bosszúhadjáratba kezd a várúrral szemben. Lerohanja és felégeti a várat, de a trokai Vencel elmenekül, ezért üldözőbe veszi, és a tartózkodási helyének vélt városokat sorra felgyújtja, az ellene küldött csapatokat pedig megveri. Luther Márton röpiratot ad ki ellene, ami miatt aztán Kohlhaas személyesen fel is keresi, és közbenjárását kéri, hogy ügyét igazságosan bírálják el. Luther hatására a szász választófejedelem amnesztiát ad Kohlhaas-nak, aki leteszi a fegyvert és önként Drezdába megy. A tronkai várúr befolyásos rokonai húzzák az időt, így a helyzet egyre feszültebbé válik. A brandenburgi választófejedelem értesülve Kohlhaas ügyéről közbelép, és Berlinbe viteti, ahol a birodalmi béke megsértéséért kell bíróság elé állnia. A történet ettől kezdve egészen meseszerűvé válik. A Berlinbe vezető úton Kohlhaas véletlenül összetalálkozik a vadászaton levő szász választófejedelemmel, aki ekkor látja meg azt a nyakában lógó amulettet, amely a szász dinasztúra vonatkozó jóvendölést tartalmazza. Az amulettet Kohlhaas Jüterbock piacán egy cigányasszonytól kapta, amit a szász választófejedelem minden áron meg akar szerezni, és még Kohlhaas szabadon bocsátását is megígéri, aki azonban ezt elutasítja. Kohlhaast halálra ítélik, de előtte még a tronkai várúrral szemben minden pontban neki adnak igazat és visszaszolgáltatják lovait. Mielőtt lefejezik, lenyeli a prófécia tartalmazó cédulát és ezzel beteljesíti bosszúját a szász választófejedelem.

[5] Kleist, 2013, 9.

[6] A történelmi Hans Kohlhaas személyével és a mű keletkezésével kapcsolatban ld. Bernd Hamacher: Michael Kohlhaas. In Ingo Breuer (Hg.) Kleist Handbuch. 2013, 97–106.

Az elbeszélés cselekménye meglehetősen bonyolult és néhol nehezen követhető, de a konfliktusok viszonylag könnyen rekonstruálhatók. Miután egy úti okmány állítólagos hiánya miatt a lókereskedő Kohlhaas Mihályt feltartóztatják a tronkai várnál, kénytelen lovait zálogul hagyni. Amikor visszatér lovaiért, azokat meglehetősen rossz bőrben találja, ezért nem hajlandó azokat visszavenni, és hosszas jogi eljárásba kezd: „(...) egy ismerősenek, egy jogtudósnak segítségével megírta panaszos beadványát, amelyben, miután részletesen előadta a bűncselekményt, amelyet a tronkai Vencel uraság követett el részint az ő, részint Herse nevű szolgája sérelmére, kérelmezte a tettes törvények szerinti megbüntetését, lovai korábbi állapotának helyreállítását, és mindazon károk megtérítését, amelyeket mind ő maga, mind pedig szolgája elszenvedett a történetek során. A jogi helyzet valóban egyértelmű volt. Az a körülmény, hogy a lovakat jogsértő módon feltartóztatták, perdöntő fényt vetett minden egyébre...”^[7] Az eset egyértelműsége ellenére a várúr rokoni kapcsolatai miatt Kohlhaas összeütközésbe került a hatalommal, ami fokozatosan lehetetlenné tette, hogy ügyét jogi keretek között oldja meg. „Csakhogy teltek-múltak a hónapok, és már az esztendőből (...) is alig volt hátra, amikor szász földről a panaszt illetően, amelyet ő ugyanott folyamatba tetetett, még mindig nem érkezett perfelvételi értesítés, bírói végzésről nem is beszélve. Megkérdezte, miután több ízben is újólágy benyújtotta keresetét a törvényszékre, jogi képviselőjétől egy bizalmas levélben, mi okozza ezt a rendkívül hosszú késlekedést; és megtudta, hogy panaszát, nem hivatalos felsőbb utasításra, a drezdai bíróságon végképp elfektették. [Jogi képviselője] azzal a kéréssel zárta sorait, hogy: amennyiben Kohlhaas ebbe nem hajlandó belenyugodni, őt, legalábbis ebben az ügyben, kímélje meg a további utasításoktól.”^[8] Kohlhaas kudarcát elfogadni nem tudván, lassanként megszállottjává válik saját ügyének, majd végső kétségbeesésében bosszúhadjáratba kezd.

Ha a konfliktust szélesebb kontextusba helyezzük, akkor jól látszik, hogy a sérelem nem annyira Kohlhaas anyagi helyzetét érintette, mint inkább személyes méltóságát és társadalmi státuszát. Lókereskedőként megélhetése szerződésekhöz kötődött, amelyek érvényességét a törvény volt hivatott közvetlenül vagy közvetetten szavatolni. Ennek köteleességét természetesen ebben az esetben sem kérdőjelezte meg senki, de azzal, hogy Kohlhaastól megtagadták jogait, illetve azok érvényesítésének lehetőségét, alapjaiban vonták kétségbe a jogrendszer egészét. Kereskedőként azt tapasztalta, hogy a tevékenységéhez elengedhetetlenül fontos jogbiztonság felett áll az előkelők rokoni kapcsolatain alapuló korrupció, így állampolgárként is szükségszerűen alulmaradt a jogszolgáltatás területén. Ez alapvetően sértette a törvényesség egyenlőségén és igazságosságon alapuló elveit, ezért nem csodálkozhatunk azon, hogy Kohlhaas egyszerre veszítette el a társadalmi- és az azt tükröző jogi rendbe vetett bizalmát. Eltűnt a kiszámíthatóság biztonsága, és helyére

[7] Kleist, 2013, 18–19.

[8] Kleist, 2013, 19.

az átláthatatlan és kiszámíthatatlan személyes viszonyok léptek. Kohlhaas mindazon hétköznapi normái is értéktelenné és használhatatlanná váltak, amelyeknek alapján a gazdaság és társadalom működését elképzelte. Ennek következménye lett, hogy Kohlhaas úgy döntött, ő is eldobja eddigi feltétlen törvénytiszteletét, hozzá kapcsolt reményeit és elveit, saját kezébe véve sorsát. Tulajdonképpen azt tette, amit vele szemben jogai megtagadása során érvényesítettek, és aminek következményeként a tapasztalata végképp elvált a törvény alapelveitől.

A jog, illetve az egyenlőség és az igazságosság között sokféle feszültség lehetséges. Ha előbbin olyan szabályok összességét értjük, amelyeket szükség esetén szabályozott eljárás keretei között akár kényszerrel és erőszakkal is érvényesíteni lehet, akkor ez az intézmény, amely az erőszakot nem csak korlátozza, hanem a strukturált és monopolizált erőszak révén meg is szabadítja az embert folyamatos fenyegetettségétől. Ennek megsértése az illegitim és privát erőszak különböző formáit képes generálni, miközben a legitim és strukturált állami erőszak lényege éppen az, hogy senki sem veheti saját kezébe a törvényszegés megtorlását, vagy vélt igazának érvényesítését. Az állam az erőszak monopóliumát magának igényli, amellyel együtt a közbiztonság és igazságszolgáltatás kötelességét is magára veszi.

Kohlhaas Mihály története azonban túlmutat jog és erőszak viszonyán, mivel személyét tekinthetjük úgy, mint az igazságosságért és jogegyenlőségért küzdés szimbólumát, vagy mint elvetemült ámokfutót. Tetteit értelmezhetjük úgy, mint az egyéni jogérzék és jogtudat küzdelmét az államhatalom önkénye és korrupcióra való hajlama ellen, és úgy is, mint az erőszakra való önfelhatalmazást, amelynek során az elszenvedett és okozott sérelem egyáltalán nem állnak összhangban. Az előbbi pozíció szerint egy olyan jogi gyakorlatot nem vagyok köteles követni, amely sem formai, sem tartalmi szempontból nem felel meg az igazságosság alapvető követelményeinek. Kohlhaas esetében ennek alapja úgy jelenik meg, mint egy természetjogi pozíció a feltételes társadalmi szerződés alapján, amely előfeltételezi, hogy az ember szerződésben lemond veszélyeztetett jogairól a szuverén, azaz az állam javára személye és tulajdona törvényes védelméért cserébe. Ha azonban valakitől megtagadják jogait, akkor ő azokat visszaveheti, és nem kötelezi többé a szerződés. Ezek szerint Kohlhaas jogaitól való megfosztására azzal válaszol, hogy magát – legalábbis átmenetileg – törvényen kívülre, illetve azon felülre helyezi, ahol nem kötelezik szabályok, cselekedeteit semmi sem mérsékli; úgy tekint magára, mint „a birodalommal és a világgal szemben szabad és csak Istennek alárendelt hatalmasság”-ra^[9]. Paradox módon a természetjogra való hivatkozása a természeti állapot, a *bellum omnium contra omnes* elvét érvényesíti, ami azonban a békére törekvés természettörvényét sérti.

Ezen a helyen nem szeretnék hosszas jogtörténeti fejtegetésekbe bocsátkozni, de fontos megjegyezni, hogy Kohlhaas a középkori magánbosszú (Fehde) feltételeinek több szempontból sem felelt meg, ugyanakkor megsértette I. Miksa császár

[9] Kleist, 2013, 31.

magánháborút tiltó 1495-ös birodalmi békerendeletét is. A konfliktusok kezelésének hagyományos erőszakos formái – a magánháború és bosszú – már Kohlhaas korában sem voltak elfogadhatóak, mert csak az önbíráskodást leplezték, amely az erősebb jogát legitimálta, így az egyenlőség és igazságosság elveinek semmilyen tekintetben nem feleltek meg. Ezen a helyen azonban nem elsősorban ezek a megfontolások az érdekesek, hanem Kleist XVIII. századi természetjogi érvelése, amelynek révén azt állítja és próbálja igazolni, hogy jogtalanság is felhasználható a törvényesség helyreállításához.^[10] Ha a törvényesség letéteményese, azaz az állam, nyíltan a törvénytelenység védelmére kel, akár szándékosan, akár mulasztásból, és a jog nem az állampolgárt védi, hanem az államot éppen annak polgárával szemben, akkor van-e joga az egyszeri polgárnak saját kezébe venni az igazságosság iránti igényét és kikényszeríteni a törvényt?

A klasszikus társadalmi szerződéselméletek értelmében – ami alól Hobbes természetesen kivétel – erre mód nyílik, mert a jog és törvényesség által jellemzett polgári állapot végével helyreáll a természeti állapot, ami nem egyszerűen a mindenkinek mindenki ellen való harcát jelenti, hanem azt a lehetőséget, hogy éljen természet adta jogaival, és megvédheti magát. Kohlhaas úgy harcol elszenvedett sérelmei után, mintha veszélytett jogai forognának kockán.^[11] A sérelmeihez kapcsolódó anyagi hátrányok kezdettől fogva elhalványulnak, majd el is tűnnek, így bosszújának végül már szinte semmi köze sincs eredeti veszteségeihez, de annál eltökéltebb lesz, minél távolabb kerül érdekeitől. Céljai is absztrakttá válnak, mert már motivációja sem az elégtétel, hanem saját objektívnak érzékelt jogtudata. Természetesen kérdéses, hogy egy ilyen felfogás mennyiben szolgálja a törvényesség vágyott helyreállítását, és mint ahogy ebben az esetben is jól látható, végül több nehézséget okoz, mint amennyit megold. Mégiscsak felmerül azonban a kérdés: meddig lehet elmenni az állami anómia és korrupció elfogadásában? Mi történik akkor, ha a törvénytelenység válik törvénné? Az elbeszélés során az állam többször is komoly deficitet mutat, hiszen az alattvalók tömegei hajlandók követni Kohlhaast, és az ellene küldött seregek is sorra kudarcot vallanak, mígnem a maga által adott ígéreteket szegi meg, és lépi át saját törvényessége határait. Kohlhaas önbíráskodása természetesen nem old meg semmit, de vajon mi ássa alá jobban az állam tekintélyét: ha fellázadnak ellene, vagy ha nem tudja és akarja a törvényesség jelentette kötelességét ellátni?

Kohlhaas érvelésének fontos eleme, hogy magát az isteni rend és igazságosság helyreállítójának szerepébe helyezi, hiszen „Istennek tetsző munka volna rendbontásokat, ilyeneket és ehhez hasonlókat, meggátolni”.^[12] Már a fenti természetjogi érvelés alapján is úgy tekint magára, mint egy magasabb rendű felhatalmazás letéteményese, de itt egyenesen egy isteni cél eszközének tartja magát, ami nem csak igazolja cselekedeteit, hanem látszólag fel is menti mindenféle felelősség alól.

[10] Greiner, 2012, 43–56.

[11] Bloch, 1985,

[12] Kleist, 2013, 18.

Jogérzékeének vallásos hivatkozásokkal való összekötése kétségtelenül erősíti az erkölcsi érvelés erejét, de talán még ennél is fontosabb, hogy ennek alapján egy pozitív jog feletti instanciára hivatkozik, amely maga is jogi természetű, még ha eredete az ember isteni teremtettségében is gyökerezik. Ebben a tekintetben Kohlhaas úgy értelmezi bosszúhadjáratát, mint isteni küldetést a gonosz ellen, amelynek alapvető paradoxona abban áll, hogy nem jobb, hanem rosszabb lesz tőle a világ. Kohlhaas így inkább lesz az apokalipszis lovasa, mintsem az emberi nem megváltója. Neve is beszélőnévvé válik, amikor Lipcse felégetése előtt Mihály arkangyal „helytartójának” nevezte magát, „aki azért jött, hogy mindazokat, akik ebben a peres ügyben az uraság pártjára kelnek, tűzzel és vassal büntesse ama csalárdságért, amelybe belesüllyedt az egész világ”,^[13] így ítélve és büntetve helyreállítsa a törvényességet. Hamarosan rájött azonban, hogy mindez blaszfémia, és bosszúja nem állítja helyre sem a törvényességet, sem személyes integritását. A Lutherrel való találkozás pillanata az, amikor belátja tettei szörnyűségét, de ennél fontosabb annak felismerése, hogy bosszúja nem vezet sehová. Luther eléri, hogy Kohlhaas evilági büntetlenséget kapjon, jóllehet Isten bocsánatát megtagadja tőle.^[14] Kohlhaas belátja, hogy semmiképpen sem győzhet az egész világ ellen, ezért elfogadja a kompromisszumot, mint egyedüli lehetőséget, leteszi a fegyvert és visszatér a törvényes útra. Ígéretet kap ugyan, de újra megtagadják tőle a törvényes eljárás lehetőségét, és a hatalmon levőkkel szemben ismételten alulmarad.

II. TETTES ÉS/VAGY ÁLDOZAT?

Amikor Kleist Kohlhaas motivációiról beszél, akkor a jogérzékem emeli ki, amit Justitiára utalva aranymérleghez hasonlít, de valójában meglehetősen keveset árul el annak mibenlétéről. „A lócsiszárnak a mellényéhez csapódott a szíve. Alig bírta megállni, hogy a kövére hízlalt semmirekellőt bele ne taszítsa a ganéjba, és szét ne rúgja rézvörös ábrázatát. Csakhogy jogérzéke, amely aranymérleghez volt hasonló, még ingadozott; saját keblének ítélőszéke előtt még nem volt biztos benne, hogy ellenfelét valóban bűn terheli-e; és miközben, lenyelvén az iménti gyalázkodó szavakat, odalépett lovaihoz, és a körülmények szótlan mérlegelése közepette megigazította sörényüket.”^[15] Bizonyára nem járunk messze Kleist elképzelésétől, ha a jogérzékem a törvényességhez kapcsolódó erkölcsi megfontolásnak tekinthetjük, amely az igazságosság valamilyen elképzelésén nyugszik, de ebben az esetben ennél többről van szó. Az igazságosságnak sohasem alakult ki olyan filozófiailag megalapozott fogalma vagy gyakorlata, amelyet a törvényekben konkrét tartalommal meg lehetett volna tölteni, ezért az igazságossággal

[13] Kleist, 2013, 35.

[14] Kleist, 2013, 41.

[15] Kleist, 2013, 13.

kapcsolatos elvárások eltolódtak a jogi eljárások szabályosságának kötelezettsége felé, sőt azonosultak vele. Az igazságérzet, mint egyfajta erkölcsi érzék jogosságra vonatkozó megnyilvánulásai mindig meglehetősen esetlegesek, ezért az igazságosság és a törvény összhangja vagy összeütközése maga is esetleges. Éppen ezért nem szerencsés valamilyen múltó közhangulatnak vagy egyéni ízlésnek kiszolgáltatni a törvényt, még akkor sem, ha az látszólag ellentétes az igazságosság elveivel és érveivel. Mindezt tovább árnyalja, ha megfontoljuk, hogy a vélemények hangulatoknak, érzelmeknek és ízléseknek vannak kitéve, a jog lényege azonban a döntés, amely ezekhez képest szabályokhoz kötött és definitív. A jogérzék nem egy eleve adott erkölcsi normarendszer, hanem egy alapvetően szituatív reflexió, amely állandó mozgásban van, és akkor lép működésbe, amikor az egyenlőség és igazságosság elvei sérülnek. Ez elsősorban abból adódik, hogy a törvénytől *per definitionem* azt várjuk el, hogy absztrakt jellege miatt, mindenkre egyformán vonatkozzon, függetlenül attól, hogy a társadalmat milyen személyes és személytelen függőségi viszonyok határozzák meg.

A jog természetesen nem változtat egy társadalom hierarchiáján, alá- vagy fölérendeltségi státuszain, de elvárható, hogy a törvényességet és törvénytelenséget mindenki kapcsán egyformán ítélje meg.^[16] Ha valaki azt tapasztalja, hogy a jog valakinek vagy valakiknek társadalmi státusza miatt kedvez, és ezzel vissza is élnek, akkor ez nem egyszerűen megterheli a jogrendszert, hanem hosszú távon alá is ássa, és ezzel végképp kielezi a jogérzék és joggyakorlat ellentmondásait. A jognak természetesen nem az a feladata, hogy eltüntesse a társadalmi egyenlőtlenségeket, de a társadalmi rend részeként mégis elengedhetetlenül fontos szerepet játszik a társadalom normáinak kifejezésében, és ezzel összetartásában, ami viszont csak úgy lehetséges, ha az egyenlőséget és igazságosságot önmagában feltételezi.

A fentiek alapján rajzolódik ki Kohlhaas szélsőséges megítélésének alapja. Egyrészt, az igazságosság mártírként, aki jogérzékétől vezetve ellenáll a politika önkényének, és minden mást elvetve érvényt akar szerezni jogának, de nem csak a tronkai várúrral, mint jogsértővel szemben, hanem az állammal szemben is, amely a jog korrupció alá rendelésének intézménye. Másrészt, megalkuvásra nem hajlandó lázadóként, aki semmilyen erőszaktól nem riad vissza, attól sem, hogy ártatlan és véletlenszerűen kiválasztott személyeken álljon bosszút, nem is annyira materiális, mint inkább immateriális veszteségei miatt, ami azonban végső soron szinte lehetetlenné is teszi a kártalanítást és a veszteségbe való beletenyugvást. Kohlhaas valójában a két pozíció között mozog, mert a teljes passzivitást elutasítja, de nem magától értetődően lesz bűnöző, hanem kompromisszumai elutasításának következtében, amelyek végső soron szinte lehetetlenné teszik az igazságtalanság elfogadását. Így fokozódik benne az elkeseredettség, és bontakozik ki harca, amely a saját igazságtalanságából egy közösséggel szembeni igazságtalansághoz vezet. Kohlhaas paradox módon a többi állampolgár

[16] Kauppert, 2005, 55–56.

biztonságára hivatkozik, egészen pontosan arra, hogy megakadályozza, velük is megessen az, ami vele megtörtént, mert „majd még más utasok is, nem annyira békétűrők, mint ő, haladnak el a szóban forgó vár mellett”,^[17] miközben nem vitás, hogy törvénytelenül cselekszik, súlyosan megsérti a közösség békére vonatkozó ideálját, és saját sérelmeit előtérbe helyezve önkényesen áll bosszút. De vajon nem válik-e az állam cinizmusát figyelembe véve a magánügy maga is közügyg? A törvény megtagadása az állampolgártól szükségszerűen önkényhez vezet, ami további önkényt provokál, és ebből paradox módon nő ki az igazságosság iránti feltétlen igény. Kohlhaas erőszakkal akarja helyreállítani a törvényességet, ezért hadjárata úgy is értelmezhető, mint a törvényességre való törekvés, amellyel azonnal felhagy, amint újra megnyílik előtte a jogi eljárás lefolytatásának lehetősége.

Kohlhaas bűncselekménye súlyossága ellenére is atipikus bűnözői magatartást mutat, amennyiben feladja a törvényteleniséget a törvényesség reményében, amiből arra következtethetünk, hogy érzelmi viharai ellenére is mindvégig állítólagos jogérzéke vezeti. Ez táplálja bosszúját, amelynek nincs más célja, mint a méltányos eljárás lehetőségének kivívása, amiért mindent képes feláldozni. Ebben az összefüggésben a törvény racionális számítások eredményeként jelenik meg, míg a rá vonatkozó érzék fokozatosan egyre irracionálisabbá válik. Kleist ebben az esetben is kijátssza egymás ellen a törvényt és az igazságosságot, mint ész és erkölcs antinómiáját, és ismét nem oldja fel az ellentmondást, hanem úgy mutatja Kohlhaast, mint egy irracionálisan racionális embert, aki a *summum jus summa injuria* elvének képviselője.

Kohlhaas esetében a bosszú jelenti a jogrendszer tesztjét, de ezt nem elvakultság vezérli, hanem a törvényesség visszaállítását szolgáló számítás.^[18] Jog és bosszú azonban nem szükségszerűen ellentétei egymásnak, hiszen éppen a jogrend vette át a személyes bosszú funkcióját úgy, hogy egyben véget is vetett annak. Kohlhaas Mihály történetét olvashatjuk úgy, mint az igazságszolgáltatás provokációját, amely kiváltja a bosszút, és úgy is, mint a provokációra adott reakciót, amellyel megbünteti azt. Kohlhaas a történet elején abból indul ki, hogy az igazságszolgáltatás az ő jogai megvédésére hivatott. Miután a jogtalanság megesett vele, végigjárta a teljes jogi utat, de azt kellett tapasztalnia, hogy az igazságszolgáltatást a korrupció mozgatja, ezért megtagadja tőle jogait és javait. Kohlhaas tehát a jogrendszer mulasztására reagál, amely éppen abban a tekintetben mond csődöt, hogy a bosszú funkcióját átvegye, és ezzel megelőzze. Végző soron maga az igazságszolgáltatás, egészen pontosan annak hiánya váltja ki az erőszakot, amit magának kellene megakadályoznia. Kleist szemében a bosszú olyan alternatíva, amely szükségszerűen katasztrófába torkollik. Egyetérthetünk ugyan szándékai-val, de eszközeivel nem, még akkor sem, ha valamennyi törvényes eszköz kimerült, és maga a bosszúálló is arra törekszik, amit a jog az ő esetében elmulasztott.

[17] Kleist, 2013, 18.

[18] Hückmann, 2011.

III. A TÖRVÉNY UTÁN

Kleist erkölcsi, jogi és politikai pozíciói meglehetősen szélsőséges álláspontok kijelölésére adnak lehetőséget, ugyanakkor lehetetlen ezeket egymás antitézisének tekinteni, mert a nézőpontok állandóan mozgásban vannak.^[19] Műveiben a tettek és áldozatok pozíciói nem abszolútak, hanem folytonosan eltolódnak egyik vagy másik irányba, és ezzel végtelenségig relativizálják az ítéletalkotás szempontjait. A történetek során törvényesség és törvénytelenesség, erkölcs és erkölcstelenség egymásba csúsznak, így nehezen alakíthatók ki végső álláspontok, és válik szinte lehetetlenné a bűnösség és ártatlanság megítélése. Az állandó pozícióváltás és relativizálódás elsősorban azzal magyarázható, hogy Kleist a törvényesség, az erkölcs és a pusztá érdek szempontjait szándékosan nem választja el, hagyja azokat összeütközni, és egymással szemben érvényesülni egyetlen történet vagy szereplő helyzetei kapcsán. Szándékosan tartja fenn a feszültséget a fenti tényezők és az igazságosság elve között, amelyek nyilvánvalóan nem egymás alternatívái, de ugyanazokra a cselekedetekre és személyekre vonatkozhatnak, így okozva nehézséget az ítéletalkotás számára. Az erkölcs szempontjából az igazságosság nyilvánvalóan központi jelentőségű, míg az igazságszolgáltatás szempontjából legfeljebb abban az esetben reflektál az erkölcsi felfogásra, ha azzal különösen éles ellentétbe kerül, és már nem csak az igazság-, hanem – az egyébként nehezen megragadható – jogérzék is sújtja.

Kleistet elsősorban a határsértések folyamata foglalkoztatta, és azt az utat próbálta meg jogi és érzelmi szempontból rekonstruálni, amely a nyílt erőszakig, és annak révén az önpusztításig vezet. Gyakran talál ki történeteket csak azért, hogy ezeket a határátlépéseket demonstrálhassa, éppen ezért nem annyira az erkölcsi vonatkozások érdeklik, hanem azok a folyamatok, amelyek az egyes emberekben lejátszódnak, és ahogyan erre a társadalom reagál.

Kleist végső soron azzal oldja fel főhőse inherens kettősségét, hogy a történeten belül egy másik történetbe kezd, amely semmilyen tekintetben nem illeszkedik az azt megelőzőhöz. Mindenféle csodás elemeket sző a történetbe, hogy a döntést kivegye a főszereplő kezéből, és így valamelyest helyrebillentse az erkölcsi ítéletalkotás egyensúlyát. Ugyanakkor azonban nem egy végső és megnyugtató megoldást választ, hanem mesei elemeket, amelyek arról gondoskodnak a történetben, hogy a végkimenetel ne az isteni igazságosság, és ne is emberi döntések függvényének tekintse, hanem véletlenek sorozatának, amelyek felett az egyénnek nincs hatalma. Ez a sorsszerűség talán segít elfogadtatni, az események végkimenetelét, de a törvény és sors alapvető paradoxonát nem oldja fel. Amikor kivégzésekor elé hozzák feltáplált lovait és visszaszolgáltatják elvett és elvesztett vagyontárgyait, látszólag elégtétel tölti el. „Most pedig így szólt a választófejedelem (...): 'Nos hát, Kohlhaas, a mai nappal eljött jogod és igazságod napja!

[19] Müller-Dietz, 2010, 129–131.

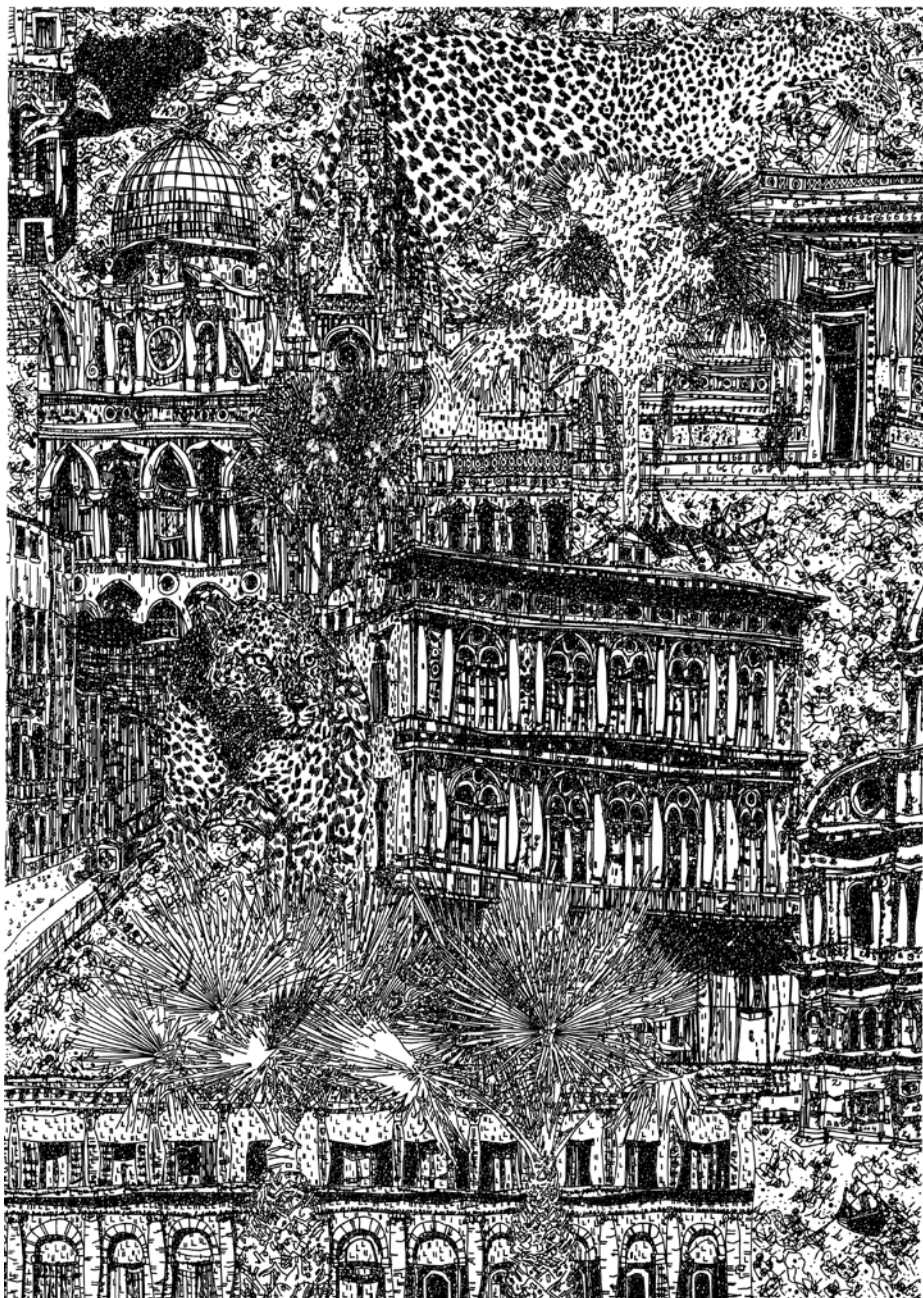
Idenézz: íme visszaszolgáltatok neked mindent, amitől a tronkai várban megfosztott az erőszak, és amit nekem mint uralkodódnak kötelességem volt visszaszerelni (...) Kohlhaas (...) tágra nyílt, ragyogó szemmel olvasta végig a főkancellár intéseire kezébe adott deliberátumot, és miután abban egy olyan cikkelyt is talált, miszerint Vencel uraság kétesztendei börtönbüntetésre ítéltetik; (...) leborult a [brandenburgi] választófejedelem előtt.”^[20] Elégtételt a tronkai várúr börtönbüntetése hallatán érez, de bosszúja a szász választófejedelmen teljesedik be. A tronkai várúr ugyan továbbra is elérhetetlen maradt számára, de a szász választófejedelmen azzal, hogy Kohlhaas lenyelte a cigányasszonytól kapott cédulát, beteljesítette bosszúját, és eme végső tettevel felül is kerekedett rajta. Úgy érezhette, hogy ezzel kiegyenlítette a számlát, még ha életével fizetett is érte, ami első látásra meglehetősen abszurd, az igazságérzet helyreállításához azonban mégis elégségesnek tűnik. Kleist megoldása itt is meglehetősen ellentmondásosnak tűnik, még ha úgy is érezzük, hogy Kohlhaas büntetése ellenére is győztes, a választófejedelem pedig erkölcsi és politikai értelemben is megsemmisül. Ez azonban nem rajta áll, hanem azon véletlenek sorozatán, amelyek sorsának alakulását kísérik, és amelyek fölött semmilyen hatalma nincs. Kleist a véletlenekeket minden látszat ellenére sem helyezi teológiai vagy teleológiai összefüggésbe, és nem illeszti egy magasabb rendképzelésbe, amiből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az igazságosság végső soron sokkal inkább a véletlen következménye, mintsem az emberi szándékoké, jöllehet ezzel együtt sem mondhatunk le róla, mint a törvényesség alapelvéről.

IRODALOM

- Bloch, Ernst (1985): *Naturrecht und menschliche Würde*. Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- Breuer, Ingo (Hg.) (2013): *Kleist Handbuch. Leben – Werk – Wirkung*. Metzler Verlag, Stuttgart – Weimar.
- Heinz Müller-Dietz (2010): Rechtsbehauptung und Rechtsdurchsetzung in literarischen Diskursen. In: Felix Herzog, Ulfrid Neumann (Hg.): *Festschrift für Winfried Hassemer*, C. F. Müller Verlag, Heidelberg, 121–143.
- Greiner, Bernhard (2012): Gewalt und Recht: Kleists juridische Genealogie der Gewalt. In: Ricarda Schmidt, Seán Allan, Steven Howe (Hrsg.): *Heinrich von Kleist. Konstruktive und destruktive Funktionen der Gewalt*. Verlag Königshausen & Neumann, Würzburg, 43–56.
- Faber, Karl-Georg (1982): „Macht, Gewalt” In: Otto Brunner (Hrsg.): *Geschichtliche Grundbegriffe*. Klett-Cotta, Stuttgart.
- Hamacher, Bernd (2013): Michael Kohlhaas. In: Ingo Breuer (Hg.): *Kleist Handbuch*. 97–106.
- Hückmann, Dania (2011): Jenseits des Rechts? Rache im Werk Heinrich von Kleists. *Literaturkritik* 8. szám, http://www.literaturkritik.de/public/rezension.php?rez_id=15809&ausgabe=201108

[20] Kleist, 2013, 84.

- Kauppert, Michael (2005): Der Rechtsfall als Fall des Rechts. Die verkehrte Welt der Gerechtigkeit in Kleists Michael Kohlhaas. *Sozialer Sinn*, 1. 45–69.
- Kleist, Heinrich von (2013): Kohlhaas Mihály. In: Heinrich von Kleist: *Próza*. Kalligram, Budapest.
- Kleist, Heinrich von (2000): *Levelek*. Jelenkor, Pécs.
- Künzel, Christine (2013): Recht und Justiz. In: Ingo Breuer (Hg.): *Kleist Handbuch*. 272–275.
- Szerb Antal (1941): *A világirodalom története*. 7. kiadás. Magvető, Budapest.

Halál Velencében XVII.